

Tanulmány

FOGARASSY MIKLÓS

Mészöly Miklós *Elégiája*¹

Ezt a Mészöly-költeményt – teljes formájában, vagyis a később készült függelékkel együtt (*Óda az Elégiához*) – először a Helikon Kiadó jelentette meg bibliofil, példányonként számozott füzetben az író 70. születésnapjára, 1991-ben. Talán ez a kiadási körülmény is magyarázza, hogy alig irányult rá a recepció figyelme. Maga a közel hatszáz soros vers törzse 1980-ban készült, és három folytatásban a Jelenkor közölte².

A köztudatban a Mészöly-életmű elbeszélő prózákból, esszékből és drámákból áll. Ő maga sem tartotta önmagát igazán „költőnek”³, és a pécsi folyóirat szerkesztőinek küldött leveleiben ismételtelen szinte mentegette magát, hogy verseket is ír. 1981-ben *Esti térkép* (Kiemelések) címmel jelentek meg kötetben először az 1965-ben *Híd*-ban, majd hazai folyóiratokban tördelt sorformákba írott vagy szerkesztett költői szövegei. Kevesen figyeltek fel az életműnek erre a sajátos szeletére. És hogy Mészöly költőként is jeles művek szerzője volt – ezt alig-alig mondták ki, írták le. Pedig attól, hogy nem „verselt” szabályos formákban, még kiváló költő is lehetett. Elemzésem ezt igyekszik igazolni.

Az *Elégia* nagyon különbözik az *Esti térkép*-ben megjelent többi Mészöly-verstől. Ebben a vékony költői könyvben élesen metszett, erősen tömörített alkotásokat olvashatunk, felvillanásszerűeket, sűrítetteket. Gondolati, képi és nyelvi ritmusukat remekül dolgozza ki. Olyanok, mintha csak a szöveg tagolásának módjában különböznenek nagyobb vagy miniatűr prózai szövegeitől, gondolati futamaitól. (Ilyenek voltaképpen a verssé nem tagolt „Kiemelések” az esszékötetekben.)

Ennek a hosszúversnek azonban, mely a címe szerint is elégikus, bölcséleti költemény, nagy és széles az íve – jókora költői forma került ki az író keze alól.

A mű értelmezését nemcsak az nehezíti, hogy rejtélyesnek látszó utalások, paradoxok sűrűjében jár az olvasó, de az is: többé-kevésbé nyíltan vallomásos és önéletrajzi motívumok vannak belekódolva. A személyesség vehemenciájával hullámszik, akadozik és árad ez a különleges műve. (Meggyőződésem szerint meghatározó helye van az életműben, vagy pontosabban az életmű egyik fontos korszakában, amit az is igazol, hogy a nagy gonddal komponált prózakötet, a *Merre a csillag jár* záródarabjaként jelentette meg. Erre még visszatérek.)⁴

¹ A tanulmány egy hosszabb elemzés („*Még nem jött fel a nap.*” Kalligram, 2009.) előzetes összefoglalása.

² *Jelenkor* 1980. 7–8, 9, 10. sz.

³ Az irodalmi legendák szerint Nemes Nagy Ágnes is, bár bírálta verstani fogyatékoságait, nagyra tartotta MM verses szövegeit...

⁴ A kötetet szerkesztő Márványi Judit munkája külön méltatást érdemelne.

A költemény kapcsán – értelmezésének bevezetéseként – érdemes szóba hozni, hogy Mészöly, legalábbis élete legszemélyesebb dolgaiban, voltaképpen zárkózott férfiember volt. Benső, intim dolgait, problémáit, élményeit – igazi prózaíróként – csak igen áttételesen, tárgyiasítva jelenítette meg, vetítette át művészi ’látomásba és indulatba’ (Az élete végén adott nagyinterjúira természetesen nem áll ez a megállapítás.). Ebben a költeményben viszont egy alapos élet- és személyiséganalízist is végigjár, amit az tesz jellegzetessé, hogy komplex mitológiai, bölcséleti kérdések sűrűjén keresztül vezet a vers útja.

Helyezzük csak el a művet, pár életrajzi adattal körítve, az előző és a későbbi művei között! 1973–74-ben hosszabb időt töltött Berlinben, és keresztül-kasul beutazta Európát. A hazai viszonyok szorításából kiszabadulva szellemileg, művészileg is tágasabb perspektívákra lelt ekkor. (Berlinben fejezi be a *Filmet*, ott írja a *Lesiklás* című elbeszélését.) A 70-es évek vége: több tekintetben is delelője alkotói pályájának – megjelenik reprezentatív elbeszéléskötete (*Alakulások*), irodalomtörténész barátaival a Magvető Kiadónak *Magyar tallózó* címen sorozattervet nyújt be, és kezdenek megjelenni e hányatott sorsú sorozatnak az első kötetei. A sorozat két kötetéhez (Csáth: *Egy elmebeteg nő naplója*, valamint a Vörösmarty-kötet, *A Rom* számára) előszót is ír. Az *Elégia* kéziratának véglegesítése után feleségével két hónapos amerikai útra – lényegében: előadókörútra – indul; a berlini hónapok, illetőleg Hvar szigetén töltött hetek után ez lesz a legjelentősebb külföldi tartózkodása (ha fiatal korának háborús „utazását” nem számítjuk).

Ekkor – az évtizedforduló táján – kezd archaizáló elbeszéléseket írni (*Anno, Térkép Aliscáról, Fakó foszlányok nagy esők évadján*), és munkáiban kidomborodik a voltaképpen nagyon is személyes, Szekszárddal kapcsolatos tematika (*Szárnyas lovak, Magyar novella, Anyasírató, stb*). Az utóbbi az a témakör, amely életművének utolsó időszakáig elkíséri. Ezt az új termést foglalja össze először a *Merre a csillag jár* kötet (1985), benne az *Elégiával*, ami a szóban forgó alkotói időszaknak „felező idejében” készült. Az összeállítás öt ciklusra van tagolva; egy mesepróza a bevezető; az első és a második elbeszélés-sorozatban négy-négy novella olvasható, a harmadikban három. Költeményünk, a zárlat – külön egység.

Bár politikai támadásoknak ki van még téve, és változatlanul a „túrt” írók közé sorolja a irodalompolitikai hatalom, de verseskötetet (*Esti térkép*) publikálhat, megjelenik dráma- és esszékötetete, valamint a *Megbocsátás*. Írásait már nemcsak a *Jelenkor*, de más folyóiratok is rendszeresen közlik.

A Mészöly–Szederkényi levelezés⁵ lapjain ilyen vallomások olvashatók az *Elégia* megszületéséről: „Talán be tudom fejezni Amerikáig... Talán augusztusban befejezem és küldöm, s akkor folytatólagosan jönne az egész...” (94. p.) „Talán megbotránkoztatja a költőt, de nem is olyasmi akart lenni. Valamilyen belső higiénia is közrejátzott (ti. a mű megszületésébe) (97. p.).

A cím és a mottó

Az irodalomban az „elégiát” eléggé változatos versműfajnak ismeri. Ma is őrzi még eredeti, ókori (görög, római) jelentését, hiszen elégikusnak szomorú, melankolikus műveket szoktuk nevezni. Az újkori irodalomban azonban még egy jellegzetességet nyer: bizonyos

⁵ *Séta, évgyűrűkkel*. Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése (1970–1987). Összeáll., szerk., utószó Nagy Boglárka. Pécs, 2004. *Jelenkor*.

belső dramatikusság, emelkedettség, a lét nagy kérdéseiben való filozofikus merengés is többnyire hozzátartozik az „elégiához”. (Például: Rilke: *Duinoi elégiák*.) Mészöly alkotása is ezek sorába tartozik.

A magyar költészetnek is megvan a saját elégiatörténete. Berzsenyi *A közelítő tél* című verse például tónusában, formájában a klasszikusok elégiáit követi, de – jókorát ugorva az időben – Babits *Hadjárat a semmibe* című korai költeménye filozofikus elégia. József Attila *Elégiája* (bár nem volt jellegzetesen „elégikus költő), továbbá Kálnoky László nagyszerű *Szanatóriumi elégiája* már címében is jelzi a hazai tradíció útját, és Jékely Zoltán több nagy költeménye ugyancsak elégia. Írónk verse – nem véletlenül – ezt a poétikai hagyományt viszi tovább, és mivel nem használ szabályos, metrikus versalakzatot, sajátos, szabadon lebegő, belső ritmusú próza-vers formát dolgoz ki. Modern, merész, az esszéista Mészöly gondolatjárására emlékeztető gondolati ugrásokkal és ’hang-fekvés’ váltásokkal. Az is különlegesség a műnek, hogy az író/költő az önelemzés szigorával néz szembe sorsával, tapasztalataival, élményeivel, saját határaival és azzal, hogy hamarosan meg fog halni. Mindezt nem nárcisztikus, ellágyuló hangon, hiszen elsődlegesen a létbölcsélet és önkritika adja meg a költemény szellemi arcélét.

Mészöly tudatosan és viszonylag ritkán alkalmazott írásaiban mottót (illetőleg dedikációt). Ezek az „élszövegek” (pl. a *Megbocsátás* elején szereplő Akutagava-idézet, vagy a *Bolond utazás* esetében a Gogol-utalás) természetesen a művek kulcsaiként is felfoghatók. Ebben az esetben egy Alfred de Vigny- (1797–1863) idézetnek van ilyen szerepe.

Feltűnik, hogy *La Maison du Berger* (*A pásztor háza*) című nagy filozofikus költeményből kiemelt sorokat franciául idézi, és csak a vershez csatolt jegyzetek élén adja meg a fordítását. Vigny, a gróf, a francia költői romantika jelese (bár drámákat is írt és *Cinq-Mars*⁶ című regényével még sikert is aratott), Victor Hugo barátja volt fiatalkorában, igaz, hamar kiábrándult a párizsi irodalmi életből, és visszavonult vidékre, ahol élete végéig dolgozott egy filozofikus, elégikus verssorozaton, és amelyet csak halála után adtak ki (*Les Destinées* [Sorsistennők]⁷). A Mészöly által idézett verssorok ennek a nevezetes sorozatnak az egyik kulcsdarabjából valók⁸. A kastélyában magányosan meditáló francia főúri költő a 19. század közepéről és 20. századi magyar író Kisorosziban épített faházában... Hogyan kapcsolódik ez össze? – vetődik fel a kérdés. Mészöly az egyik jegyzetében filológiai és pontosan válaszol erre, amikor értelmezi az „aziliumnak”, a Pásztor Házának jelképiségét, sőt Heideggerre is utal, akinél „*az ember a lét pásztora; a nyelv a lét háza; a pásztor a lét szólítja, hogy igazságát őrizze*”.

Vigny – Babits: *Az európai irodalom története* szerint – a romantika nagy pesszimizmái közé tartozott, Szerb Antal *A világirodalom történetében* előkelő, zárkózott, gőgös léleknek állítja be.

Az biztos, hogy francia forradalom utáni Vigny meg a 20. századi, demokrata, „modernista” Mészöly párhuzamba állítása, közös referenciáinak megtalálása nem könnyű. Egy

⁶ Benedek Marcell 1924-ben készült fordítása legutóbb 1988-ban jelent meg a Szépirodalmi Kiadó Olcsó könyvtár sorozatában (*Cinq-Mars összeesküvése*).

⁷ A moirák, a párkák.

⁸ A hosszú verses episztola később Szabó Magda szép műfordításában jelent meg (*A Pásztor-kalyiba* – talán csak a verscím nem szerencsés) az Európa kiadó *A francia romantika költői*. (Lamartine, Vigny, Nerval, Musset) című kötetében (1989).

dolgot – személyes benyomás alapján – talán el lehet mondani: Mészöly nagyon szerette, belakta a kisoroszi házát, ezt az „aziliumot”. Menekült Budapestről; meleg otthont teremtetek meg a feleségével Kisorosziiban; mondta néha: a „tanyán”, jól érzi magát. A szentendrei sziget csúcsának homokos dombjáról, a kihalóban lévő szőlők, gyümölcsösök „magasáról” az egyik legszebb magyar panorámára látott: a Dunakanyarra és a körülötte magasodó hegyekre. Gyönyörű alkonyi fényekre bámulhatott a nyári esteken. Átellenben, a bal parton a Börzsöny vonulatai rajzolódtak ki, a másik oldalon a Pilis csúcsai magasodtak. Dunabogdány mellett, a visegrádi hegyek közt nemrég még Áprily lakott; tudta, hogy barátja Jékely Zoltán és annak öccse, a jeles horgász és horgásznovellek szerzője is ott, a jobb oldali Duna-ágban fogja néha a horgászbót... Csendes, magányos óráin érezhette: ő a „gazda”, a „Pásztor” – a dolgos, alkotó ember, aki élete „delén” már szembenézhet azzal, amivel neki nem lehet szembe nem nézni. És ezt nagyon nemesen, gazdagon és szépen teszi meg. Mély belső élményekből buzog fel a költemény csendes pátosza, a francia gróf költeményére többször is referáló versszöveg súlyos szárnyalása – amihez hozzátartoznak a ritmus és tónus esései és emelkedései.

A költemény végigtekintése, kommentárokkal

A mű – a függelékszerű versrészt, az *Óda az Elégiához*t nem számítva – tizenkét számozott részre tagolódik, és összesen 514 (eltérő hosszúságú) sorból áll. Szemcsés, többféle közből, ásványból álló tömbre emlékeztető egységek ezek; de talán az is igaz, hogy mindez persze mégis irodalmi „mű”, a költemény úgy „barbár”, hogy az esztétikai hatások is kiszámítottak benne.

Az *Elégia* felől nézve a korai *Porkoláb-völgy*⁹ c. rövidvers vagy az ugyancsak a hatvanas évek elejéről való próza, a *Levél a völgyből* (1965) – ha ezt esszélevelet prózaversként próbáljuk olvasni – sokkalta spontánabb. Viszont, mint minden igazi költeményben, ebben is él bizonyos rejtett zeneiség; az alábbiakban ezért próbálkozhat az esszéista zenei jelzések hasonlataival is élni.

~1~¹⁰ „A fagyal, igen...”¹¹

„Kiszámíthatatlan az álmodozás” – írja, már az első szakaszban a Vigny-verset visszhangozva („A szerelmes és békés álmodozás” – így kezdődik a mottó.) A ’hang’ arról beszél, hogy meddő földbe telepíti, majd úja áttelepíti a fagyalt, ezt a szívós őscserjét. Remény, keménység, makacosság.

Eltérő motívumok kerülnek aztán egymás mellé: „Kisöccsünk Korinthosban túrta a földet...” Arról van itt szó, hogy ez az illető athéni híreket remél. „Hírlík-e hír?” Ez Mészöly ún. Pannon mítosza, motívuma, az *Az én Pannoniám*¹² világa, és ez a vonatkozás azért is fontos, mert a költemény a görög és római világra különösen sokszor reflektál. Ám érződik ebben a valamilyen politikai utalás is: a hellén város a demokrácia szülőhelye...

⁹ *Esti térkép*. 33. P.

¹⁰ A továbbiakban: a versszak szerzői számozása mellett megadom az első sor szövegét is.

¹¹ A szöveg elemzése a Helikon 1991-es kiadását, illetőleg a Wilhelm András szerkesztette, Mészöly verseinek *Elégia* című (Jelenkor Kiadó 2., javított kiadás; megjelenés alatt) szövegét idézi.

¹² Babits kiadó, Szekszárd, 2004.

Majd hirtelen más téma villan fel: „Beszámolhatnánk virággal koszorúzott lovainkról a pergőtűzben...” – a szerző 2. világháborús emlékeiből jön elő egy dermesztő (de szép) kép.

„A fagyal, igen... Rabszolgám, szerszámom – / magam. / Megél.” Az túl merész kijelentés lenne, hogy a költő az átültetett, makacs fagyalcserjéhez hasonlítja magát, de hogy a sor folytatása egy ötvennyolc éves művész mély önreflexiója, az bizonyos. És ez egyben az egész műnek is az egyik kulcsa.

Itt jegyzem meg, hogy Mészöly a költői hang a rámutató, az önmegszólító, a többes szám első személyű és a vallomásos első személyű igei nyelvi alakzatokat az *Elégia* és az *Óda...* szakaszaiban sűrűn váltogatja. Itt a „magam. / Megél.” sorfordulatnál ez elég élesen mutatkozik meg.

~2~ „Zeusz, Venusz, Gilgames...”

A nagy, egyetemes ősmítoszok kulcsneveinek felsorolásával indít, de aztán visszavált a személyes emlékeinek mitológiára: „Anyánk háromszor kavart a levesestálban”... „S a bógni¹³, ahogy a bika körbejárja helyét, / hogy sebzetten ledöntse agancsát!” – ez például valószínűleg a fiatalkori gemenci vadászatokra utal. A továbbiakban is ifjúkori emlékképek jönnek: kamaszkori, erotikus színezetű megfigyelések; majd felbukkan az a különös vándormadár, amelynek különös természetű vándorlási szokása van. (A mű szerzői jegyzete csak az ornitológiai utalást magyarázza.) A költeménynek ezek az első részei telis-tele vannak igen szenzitív erotikus utalásokkal.

A költemény a szakaszok záró sorainál mintegy leejti a költői hangot, és le is lassítja tempót – a szerző ezzel is az „elégikus” intonációt sugalmazza. Ebben a versszakban például így: „Szürkületbe fulladt vizeken a hojszák / mindig ugyanúgy fehérek másképp.”¹⁴

~3~ „Persze, majd elér...”

Ez a legrövidebb szakasz; mindössze tizenhat sor, és benne mindvégig önmagát szólítja meg a költő, megrendülten saját eljövendő halálától. Az eddig használt normális főnévalakok helyett itt alkalmaz először szimbolikus értelmű nagybetűs fogalmat, szókapcsolatot; „A túlcsordulás, a televény – a Nagy Kövér” értelme talán a földre kerülő, felpuffadó test képében kereshető¹⁵.

Itt a költő, a „Pásztor Házának” a halála utáni víziója tör elő, vagyis az, ahogy a vadon majd elfoglalja a kisoroszi házat, a „tanyát”: „A folyondár bekúszik szobádba, / a rekeszeidbe, / ... / észrevétlen barokk lábakat épít a falaknak /... / Vagy éppen ők a várva várt, / önzetlen kacsok divíziója /...?/

¹³ A bógni: amikor a sebzett szarvas körbejár, mielőtt kimúlna.

¹⁴ A hojsza: tengeri viharadár

¹⁵ Érdeemes itt egy leltárt adni Mészölye versének hasonlóan nagybetűs, szimbolikus fogalmairól, szókapcsolatairól. A 4. versszakban: Mester, Öreg, História szerepel. Az 5-ben Kékvirág (Novalis 'Kék virága'); a 8. versszakban: Bárány (Krisztus, illetőleg a Jelenések könyvének Báránya); a legtöbb, a leghosszabb 11. szakaszban olvasható a szövegben: Időzített Parlag, Geometria, Nagy Fehér Egér, Valami... Szegény, Nagy Görbület, Nagy Sudár, Pásztor Háza, Egész, Tartam, Fel-támadás, Történés (kétszer), Szintézis, Újra-Fogalmazás, Tér/Teret, Nagy Sudár (kétszer), Egyes-nes, Ok (kétszer), Minőség, Mennyiség, Mutáció, Átalakulás, Személytelen, Semmiből Lopás, Legkisebb, Nagy Alvó Lehetőség, Szimmetriák.

Egy vonalszerű egyszerűséggel megfogalmazott, létbölcséleti szentencia zárja a szakaszt: „*Olyan egyetemes minden.*” Kétségtelen, hogy pátosza van ennek, és az is elmondható róla, hogy voltaképpen banális a kijelentés (de pld. Weöres egész költészetét átjárja ez a gondolat). Mészöly költői szövegének „belső terében” azonban súllyal, nyomatékkal jelenik meg.

~4~ „*Aztán halálig kettesben...*”

Ennek a résznek az első sora így fejlődik be: „*Aztán halálig kettesben egy Oresztész-rokonnal.*” Különös, rejtélyesnek tetsző mitológiai metafora-utalás. Ennek a tanulmánynak a bővebb változatában megpróbálom bizonyítani, hogy ez a sor, illetőleg a szakasz befejező sorai, hogyan függenek össze Mészölynek Vörösmarty *A rom* című elbeszélő költeményéről írott esszéjével. Itt legyen elég annyi, hogy a költemény gazdagon át van szöve görög (illetőleg római, mediterrán) utalásokkal, amit Mészöly 'pannonizálásával' kapcsolunk össze az első versszakról szólva¹⁶. Ebben a – terjedelmében az eddigieknél nagyobb – szakaszban (és később, a nyolcadikban) a nyitó referencia igen nyomatékos, de talán még rejtjelezettebb. Így zárul: „*ül Oresztész az epigon pusztában, / és kinéz.*”

A motívumegységek először gyermek- és kamaszkorának képeihez kanyarodnak vissza, részben az erotikával átítatott emlékekhez, a harmincas évek vadászkalandjaihoz, vadulásaihoz, a szekszárdi fiatalok bandázásához, korai természeti élményekhez. De a képsorok más irányba is úsznak. Dosztojevszkij *Karamazov testvérekjéből A Nagy Inkvizítor* c. fejezetre utal, és ebből idéz (feltehetően már korai olvasmánya lehetett a könyv). Közben szenzitív, fel-fel villanó megfigyeléseket hoz: „*...veszteglő pályaudvarok, / két porhónál finomabb neonfény, / vásárcsarnokoknál csutkára rágott almák, / hanyatt ledöntve az alvó mézeskalácsos*”. A múlt századi magyar, illetőleg kelet-európai nyomorúságról beszélnek a képek. Az effajta sorok Mészöly legjobb miniprózáira emlékeztetnek.

Lehetséges, hogy ez a pusztá, ahol Oresztész ül; „*és kinéz.*”? Úgy tűnik, szinte megoldhatatlan erkölcsi, társadalmi problémákon töpreng a költő.

~5~ „*Persze, csak dikció...*”

„*Persze, csak dikció, szavak, pempő... / S ez a hanghordozás! / ... / Ahogy a taknyodat teszed zsebre, mert módi, / nincs mit differenciálni, / azt teszed zsebre, / amid van, / ez a hideg módi, akárhány bőrt húzol a sancta filozófiáról.*” – Az önmegszólító hang, hirtelen indulattal, kegyetlenül önmaga ellen fordul. Ez több mint önbírálat – szinte magát az írói, gondolkodói létet vonja kétségbe. És ebben a viszonylag nagyon rövid versszakban újra és újra feltámad benne a szkepszis; reménynek, vigasznak csak írói módszerének – tömörítő készségének – ars poeticája marad: „*És ne kegyelmezz egyetlen gyenge pontnak se.* [mármint a szavak, az írói munka dolgában] / *Törölni, kilőni! / S ha majd kioltottál valamennyi csillagot – / akkor...*”

Mészöly sokat gyöttrődött a saját „határaival”. Objektív-analitikus regény-prózájáról azt tartotta, hogy a *Filmmel* ment el a végső pontig – onnan már csak visszaútra térhetett.

¹⁶ A szöveg eddigi kulcsszavai, amelyek nyomjeleknek vehetők (a versben való felbukkanásuk sorrendjében): Korinthosz, Athén, obulus, Zeusz, gigászok, titánok, párkák, múzsák, cédrusok (mint táji elem), Gaia, Laresek (római házi istenek).

Nagy példaképei voltak, nagyra tartotta Camust, Célinet, Faulkner... Úgy érezte, ő csak egy „keletközép-európai” író maradt, és ebben a tekintetben – belsőleg – sajátos kisebbrendűségi érzéseket is hordozott magában. Ennek a lelki, szakmai gyötrődésnek a lenyomata ott van ebben a szakaszban.

~6~ „Tehát, munkás tavaszok.”

A monológnak az 5. és 6. szakasz közötti hangváltása igen figyelemreméltó. Megnyugszik a „beszélő”. És mint társadalmilag érzékeny ember körülnéz a Kádár-éra ’70-es évekbeli közterein: „Óvott melegházakban nemesített hóhér-palánták / várják a kiültetést. / Várjuk a tavaszt. / Minden évszakot várunk, mert mindegyik mást ígér”. Televíziós antennák, képernyők, lakótelepek – a költeményben valamilyen ősi barbársághoz hasonlítva mitizálja. Az „üzenet” elégikus reménytelensége szólal meg: „A posta olcsó műanyag palackban úszik. / Sötétben morajlik a hab.” Ez az utóbbi két sor talán az egyik szentendrei Duna-ág mellett tett esti séta gondolataim, szünesztéziás érzékelési benyomásán alapult, illetőleg az utókornak szóló üzenet szkepszise szólal meg.

Itt van az első jelzés arra („Sötétben morajlik a hang”), hogy az egész költemény egy éjszakai monológ, szemlélődés, tépelődés alaphelyzetében fogant. (A Vigny-mottónak is ez az utolsó sora: „Még nem jött fel a nap” [‘Le jour n’est pas levé’].)

A társadalmi, történelmi dimenziót tágítja – szinte ikerversszakként – a következő szakasz.

~7~ „Mondják, ha fiad...”

Ez a rész valójában egy apró Mészöly-elbeszélés. Valaki, egy fiú, megjön a „soros Szibériából”, és talán éjszaka érkezik haza. Valahogy azt lehet sejteni, hogy ez a fogolytáborot megjárta ember csodálkozva nézegeti egykori hazája dolgait, hallgatja ennek a „szocialista”, 20. századi magyar világnak a híreit („a nyakon szorító hurok nyoma”; „új öngyilkosok legendáriuma”; „halk titkosszolgálati agglegény”), a rég nem látott otthoni világot: „mégis megéri ez a pillanat. A bepillantás. A szó / bána-halála...”

A két utolsó rész „szociografikus”, tárgyyszerű mozzanataival azzal segítik a kompozíció kibontakozását, hogy egy időre eltávolítják a költői hangot a bölcselő, etikus, személyes vonatkozásoktól. Amikor az elemzésben korábban az *Elégia* emelkedő és eső íveiről, hullámvonalairól volt szó, ilyen tempóváltásokra utaltam.

~8~ ~9~ ~10~ „Tehát mégsem...”; „Akár a hajós álma”; „Persze, így felejthetetlen”

Ezt a három, nagyjából azonos hosszúságú (középhosszú) szakaszt ez az áttekintő szemle (kivételesen) együtt tárgyalja. Az *Elégia* költői útja ugyanis – túljutva számos szakadékon, kaptatón – fontos fázisába, magaslati vonulatára érkezett. Hangfekvése nyugodt, a versszakok képsorai nem „montírozottak”, mintha a költő túl lenne a ’belső hisztériáján’, sőt talán – mily különös Mészölynél! – még az „epikán” is. Ez a legszebb esszéiben nyugodtan gondolkozó, beleérző Mészöly – kissé bonyolult, de lényegre törő – beszédmódját idézi fel¹⁷. Egy-egy képet, témát bont ki mind a három – kivésve, tömörszerűen.

¹⁷ Ld. pld. *A pille magánya* kötet „asztali beszélgetései”-t.

A hármas közül az első (a 8. szakasz) egy tipikus korinthuszi oszlopfő kapcsán – építészettörténeti értelemben is pontos szakkifejezésekkel és részletekkel – adja meg a (viszsa)vágyott (ugyanakkor archaikus) „kemény mérték” analízisét, metaforáját. Okoskodik a kőoszlopról – filozófiai, erkölcsi természetű imagináció ez, de a végül kicsordul a ’könnye’: „...lennél hiány inkább / Narkisszosz ligetében – / ha nem csordulna ki, mégis, / valamilyen bujkáló szerelem, / szikár elérzékenyedés...”

Az „Akár a hajós álma...” kezdetű 9. versszak a költemény legbonyolultabban erotikus része. A három egységre tagolt szöveg első szakaszában Mészöly egy férfiember élethoszsiglan Érosz birodalmában tett kalandjainak eszenciáját festi le. Aztán, a következőben ezt is bíráló alá vonja és szétoldja valamilyen egyetemes természet-szerelemben, illetőleg még annak is a szépségében: „Ha lennél kiárusítás! / Ha nem volna kétség és rothadás; s ha tudnád: mankód / csőre töltve, olcsó önsajnáltság, sumákolt lopás; ha a szivedbe némult madarak sztrájkja nem tartana / örökké, mert kiénekelhetetlen – / te zörgő gladiátor, tövistelen Jézus, hogy téped, mondd, akarod, hogy szövöd a mesét! ... És mégis-csak ez él. / S te meghalsz.” – írja. Kötve hiszem, hogy sok olyan önkritikai tartalmú ars poetica akad a magyar irodalom prózáíróinak tollából, mint ez.

A 10. versszakban is ezt folytatja, csak mintegy kívülről, az „irodalompolitika” felől is rálátva saját írói munkásságára: „... herélt holdak tanácskoznak / a rőtfény halaszthatatlanban / áttekinthetetlen hangár-huzatban, /.../ s már kora virradatkor is alkonyatban – „A ilyen sorok azt is kétségessé teszik, hogy helyes volt a költeményt egy prózáíró (próza)versének mondani, hiszen ezek a Mészöly-versrészletek a ban-ben rímekkel Illyés nevezetes *Egy mondat a zsarnokságról* c. versének recitativóját idézik fel(öntudatlan visszahallás ez?).

Ezt követően nyílik meg a költemény – sorszámát (165) és lendületét tekintve is – legnagyobb szakasza.

~11~ „Ilyenkor szakítasz időt.”

Ez persze a legbonyolultabb is – a fő vonalakat rajzolhatja csak meg ez az áttekintés. Az érzelmekkel, indulatokkal teli lét- és önkritikai eszmefutás tizennégy első versszakra van tagolva, amelyek a „csak heversz” ismétlődő fordulataival kapaszkodnak, lendülnek egymásba. Mert itt az erotika, az önfeltárás és a végső, kozmikus dolgokon történő meditálás szövődik össze az egyetlen hatalmas mondatot hömpölyögtető szövegben. Mitológia és modern tudományos gondolkodás összefüggéseinek keresése és a nagy filozófiai problémákra történő rákérdezés (Mészöly itt sűrűn tesz ki kérdőjeleket!) váltogatja egymást az elégia e magaslati szakaszában. Nem véletlen, hogy azok a – korábban is jelzett¹⁸ – szimbolikus „nagybetűs szavak, kifejezések” java része itt szerepel.

Meggyőződésem, hogy a magyar bölceleti poézis „aranykönyvébe” illik ez a versrész. Hiszen már az megindító, ahogy küszködik a kifejezhetetlen kifejezésével, az irodalmi nyelv hálójába oly nehezen befogható kozmológiai problémák megjelenítésével.

S itt jön elő az Alfred de Vigny-től vett mottó kulcskifejezése is egy olyan problémával együtt, ami a metafizika és a racionalitás konfliktusában gyökerezik: „s csak heversz; s mintha az értelem épp abba / költözne, ami nem ő, de még a visszája sem / rokona

¹⁸ Ld. a 14. jegyzetet.

sem: felülmúlhatatlan Idegen, / ki rég, mielőtt még ott találná magát, betér, / ki-be jár, a Pásztor Házában holográf ajtókat / nyit-csuk, kipillant, miközben benéz...”

A szakasz zárata visszarímel a rész nyitómondatára („ilyenkor szakítasz időt; s szakadsz te is darabokra –”), és ekkor a magyar balladás mesés mítoszát hozza be, a ’vándorlegényt’ meg a ’kőműveskelemenséget’ önmegszólító formában: „...és te, / batyutlan utas, ama tizenharmadik, nőtlen kőműves – / az éjszaka jön, és reggelre leomlik a fal.”

~12~ „Elfáradtál, hang.”

Ez a költemény ’kódája’. A legrövidebb szakasz. Többször is visszautal, visszarímeltet sorokat: „A fagyal, igen... Egyszer úgy volt.” – ez volt a költemény első két sora.

Ismét megjelenik a „csak heversz” fordulat, a 11. szakasz recitált sora. Meg a közvetlen előzmény inverze is: „a torony asszony nélkül is megáll (csupán ha szíve nincs, ledől?)”. Legvégül a francia mottó utolsó sorát idézi fel megint: „még nem jött fel a nap.” Ami bizonyossá teszi, hogy amikor a vers belső ideje a végére ér, kimúlik az éjszaka, és pitymallani kezd: „Gézsík pirkadat...?”; „néhány felizzó ághegy...” – ezek már a hajnal szentív képei.

Pár észrevétel az Óda az Elégiához c. függelégről

A költemény fontosságára utal az a tény, hogy pár év múlva, a nyolcvanas évek közepe táján (möglegyet, amikor a *Merre a csillag jár* kötetet összeállította), még egyszer visszatért az *Elégiához*. Eltávolodva tőle, de vissza is idézve azt, még egy költői „appendixet” függesztett hozzá.

Ez a ’vershez írott vers’ voltaképpen tiszteleg saját, 1980-ban született művének teljesítménye előtt, és rejtetten József Attila előtt is tiszteleg, tehát „hommage” is (sőt, a harmadik versszak révén ’Hamlet-hommage’ is). Erre nem csak a címben szereplő ’óda’ szó, továbbá a szöveg negyedik versszaka, Eisler Klára Attilához írott szerelmes levelének részlete¹⁹ a bizonyíték, hanem az is, hogy – miként ama nevezetes *Ódában* – nála is van egy ’mellék-dal’, amit Mészöly *Mellék-ódának* nevez. És ezzel, most véglegesen lezárja ezt az egész, két ízben, két egységben megalkotott kompozíciót.

Poétikailag is érdekes ez a szép, kiegyensúlyozottnak is nevezhető középhosszú költemény (összesen 79 sor). „Herceg, lassudj” – így kezd²⁰. „Ülj várásban, Herceg, / és álmodd a valót.” – így szól egy középső versszak. „Mert eképpen van minden, Herceg. / Késő mondani mást.” – az *Óda* így végződik. A szövegből az is kiderül, hogy a „herceghez” a „futára” beszél és kérdez, és aki – ismételtelen mondja – „nem érti ezt a kompozíciót”. Vagyis a valóság, a lét egészét: a deres rétet, a napot, ami „foszlánnyá vert arany lemez”;

¹⁹ Eisler Klára levele József Attilának. 1937. aug. A levélszöveg (ld. *József Attila levelezése*. Szerk. Stoll Béla. Osiris, 2006. 566. old.) – Mészöly szöveg-kihagyásai nélkül így szól: „Te olyan nagyon szomorú vagy, hogy Neked a más bánata szórakozás és feladat is lehet és Rajtad a Te örömd sem segít ... este Nálad voltam és betekintettem a szekrényedbe, és az üres volt ... Egy ingnek a lehulló elszakadt karját, mint egy eltemetett emberét! Azóta sírok!” – A levélrészlet azért döbbenetes, mert a balatonszárszói halottkémi jelentés is JA leszakadt ingválláról beszél.

²⁰ Ez a bizonyos „Herceg” nemcsak a klasszikus villoni szonett megszólítottja; költészettörténetileg még régebbi ez a poétikai alakzat; a középkori provanszál költők használták először (Lator László szíves közlése).

a gyermekkori vizek, rohanó lovak emlékképeit, a hajnal hasadásának gyönyörűségét, de a keréketörést, „a szív kihúlt parazsán a korom rajzolatot” sem.

Mészöly ebben az ismételt éjszakai meditációjában megint a görög mítoszok hagyománya felé hajlítja a szöveget: „A moirák csendesórája ez.” Megjeleníti a három sorsistennőt, a szűz párkákat²¹, Klothót, Lakhésizst, Antroposzt, akiket ’tompá angyaloknak’ mond, és akik „hibernált nem alvók, álomtalanok /... / és a mi drágáink mégis, isten ágyasai, / csókjuktól rohad az idő.”

Vagyis a sorsról és a halálról beszél ez a gyászos, szép költemény. A *Mellék-óda*, ha nem is *expressis*, de *verbis* kimondja ezt, amikor a távoli „Amerikák” bölényének kimúlását jeleníti meg. A várható pusztulást (huszonegy év múlva; Mészöly 2001-ben halt meg), az élet abszurditását (Camus), hogy lezárhassa a költeményt:

*Herceg! Tündér tükörben már emeli
Albatrosz szárnyát a csorduló semmi,
a gyönyörű.*

²¹ Meglehet, ez is egyúttal Vigny-utalás. Ld. a 7. jegyzetet.